

BOROS JULIANNA – BUCHER ESZTER

„Jelen vagyunk, segítünk!”

A felzárkózó települések helyzete és
segítőtevékenységek Baranya megyében

DOI: 10.56699/MT.2023.2.7

ABSZTRAKT

A tanulmányban a felzárkózó településeken zajló kutatási eredmények és a segítőtevékenység, a Jelenlét program keretein belül végzett szociális munka és közösségfejlesztés mindennapi gyakorlatának bemutatására törekszünk tíz Baranya megyei település tükrében. Az írás célja, hogy ismeretekkel szolgáljon a felzárkózó településeken megvalósuló szakmai tevékenységekről, illetve információt nyújtson e települések társadalmáról, gazdaságáról, a családokban zajló értékváltozásokról. A tanulmány fókuszában a Sellyei járás négy felzárkózó településén 2019 tavasza óta zajló kutatás eddigi eredményei állnak. A vizsgálat a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedő hátrányos helyzetű, gyermekes háztartásokra és tagjaikra, a családi szerepekre, értékekre, konfliktusokra, valamint ezek összefüggéseiben a kulturális dimenziókra koncentrált. Jelen tanulmány érdekességét az adja, hogy a szerzők szakmai munkatársakként részt vesznek a Felzárkózó települések programban, így kutatói és megvalósítói szemszögből is bemutatják gyakorlati tapasztalataikat.

KULCSSZAVAK: felzárkózó települések, Jelenlét program, szociális munka, jó példák, társadalmi innovációk

A magyar kormány 2019 tavaszán újabb romastratégia előkészítését kezdte meg (a korábbi: Nemzeti Társadalmi és Felzárkózási Roma Stratégia 2011–2020). Kinevezték Vecsei Miklóst, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alelnökét a diagnózisalapú felzárkózási romastratégia előkészítésének és végrehajtásának koordinálásáért felelős miniszterelnöki biztosnak. A stratégia keretét a Felzárkózó települések program adja, melynek célja, hogy a 105/2015. (IV. 23.) kormányrendeletben meghatározott településkörből a Központi Statisztikai Hivatal által készített legalacsonyabb komplex mutató alapján kiválasztott, mintegy háromszáz településen – szakaszos bevonással – hosz-

szű távú fejlesztési programot indítson. A korábbi és a tervezett romastratégia közös pontja, hogy a szegénység problémáját és a „cigánykérdés” megoldását egy programban fogalmazza meg. A cél a szegénységben és társadalmi kirekesztettségben élők arányának csökkentése, különös tekintettel a roma népességre (Boros–Bucher, 2019; Boros, 2022).

A Felzárkózó települések elnevezéssel a kormány egy hosszú távú program bevezetését rendelte el 1404/2019. (VII. 5.) számú határozatában. E célzott program fókuszba az érintett településeken élő lakosság helyzetének javítása különböző szolgáltatások biztosításával. A programot összesen háromszáz településre tervezték, de nem egyszerre indult el valamennyiben, hanem évente bizonyos számú településen kezdték meg a munkát a megvalósító szervezetek. 2019-ben 31, 2020-ban 36, 2021-ben 51 települést vontak be a programba, ez három év alatt országosan összesen 118 települést jelent. Időközben további 182 települést is kijelöltek (1057/2021. [II. 19.] Korm. határozat), melyből 2023-ban újabb hatvan település belépése várható a programba. A Felzárkózó települések program szakmai irányítását a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület (a továbbiakban: MMSZ) végzi: a szervezet módszertani támogatást nyújt a program megvalósítóinak, hiszen az a cél, hogy minden településen szakmai módszertan (komplex és diagnózisalapú szemlélet) alkalmazásával, kiemelten jelenléthalapú módszerrel kerüljön sor a fejlesztésekre.

Az MMSZ, amely a Felzárkózó települések program teljes koordinációjáért is felel, a programban részt vevő szervezetekkel együttműködve valósítja meg a szakmai célokat. A Felzárkózó települések újszerűsége, komplexitásra törekvése leginkább két dologban mutatkozik meg: egyrészt a célcsoport korosztályi besorolásánál nem egy meghatározott korcsoportot, hanem az egyént és a családot helyezik a fókuszba, vagyis a „fogantatástól a foglalkoztatásig” szemlélettel hangsúlyozzák az egyén születéstől a munkaerőpiacig tartó támogatását, kiemelt figyelmet fordítva a gyermekekre. Másrészt, mielőtt bármilyen tevékenységet szerveznének, úgynevezett települési szintű diagnózist készítenek, mely az egyik feltétele is a Jelenlét programnak. Ennek során lakossági és intézményi kérdőívek felvétele, a családokkal interjúk és segítőtbeszélgetések zajlanak, a részt vevő megfigyelés módszerével térképezik fel a társadalmi problémákat, mérik fel a szükségleteket. A diagnózis alapján cselekvési terv készül, melyben meghatározzák a komplex beavatkozási területet, tevékenységeket és az időtartamot. A települési diagnózis célja, hogy feltárja azokat a problémákat, melyek a szegénység okaira mutatnak rá, továbbá akadályozzák a település fejlődését, a helyi lakosság helyzetének megváltozását, javulását. A megvalósító szervezetek munkatársainak feladata, hogy a települési diagnózishoz szükséges felmérést elvégezzék, az eredmények alapján elkészítsék a település programját, melyben az MMSZ által meghatározott komplex, szakterületi (oktatás, foglalkoztatás, lakhatás, egészségügy, szociális) fejlesztési irányokat mutató cselekvési terv található. Az elképzelés szerint a cselekvési tervben már a konkrét és szükséges beavatkozási területek is szerepelnek, kiemelten a családi és közösségi szintű tevékenységek egymásra épülő rendszere, a megvalósítás-

ban együttműködő partnerek feladatai, illetve a szolgáltatások, feladatok, fejlesztések, tevékenységek időterve. A cél, hogy a cselekvési terv az érintettek bevonásával elkészüljön, és a dokumentum létrejöttének segítségével támogassák és fejlesszék a településeket. Az elért eredmények és a felmerülő kihívások tükrében évente szükség van az adott terv felülvizsgálatára, módosítására (MMSZ, 2022: 10).

A Felzárkózó települések program keretében minden településen létrehoznak úgynevezett Jelenlét Pontokat, melyek alapvetően mindenki számára nyitott térként, házként

„A Jelenlét Pontok által elért közösségek az évek során várhatóan jobban képesek lesznek önállóan szembenézni a kihívásokkal, és kezelni saját problémáikat.”

működnek, s egyfajta integrált közösségi és szolgáltatási feladatot látnak el. „Jelenlét Pontok kerülnek kialakításra, melyek helyet adnak különböző közösségfejlesztő tevékenységeknek, mint a helyi lakosság aktivizálása, életminőségének javítása, képessé tétel, információ nyújtása, különböző emberek, csoportok és közösségek közötti kommunikáció segítése, képzés, oktatás, szakemberek bevonásával” (MMSZ, 2021: 3). A Jelenlét Pontokat az adott megvalósító szervezet az MMSZ-szel együtt és a kiadott módszertan szerint

működteti, szociális és segítő szakembereket foglalkoztatva. „A Jelenlét Pontok által elért közösségek az évek során várhatóan jobban képesek lesznek önállóan szembenézni a kihívásokkal, és kezelni saját problémáikat” (MMSZ, 2021: 3).

A felzárkózási programba bevont településeken működtetett Jelenlét Pontok komplex segítségnyújtásra vállalkoznak, feladatuk a kiadott irányelvek és módszertan szerint széles körű. Az MMSZ által kiadott szakmai irányelvek szerint a programokkal kapcsolatban 8–14 kiemelt tevékenységi, fejlesztési területet határoztak meg, többek között a következőket: jelenlét biztosítása az adott településen; Jelenlét Pont és kapcsolódó szolgáltatások működtetése a településen különböző cél- és korcsoportoknak (magzati és kora gyermekkor, óvodás- és iskoláskor); a foglalkoztatás és a helyi gazdaságfejlesztés segítése; az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés támogatása; segítségnyújtás lakhatási nehézségekben; bérlakásprogram; közösségfejlesztés; közbiztonság; a felelős állattartás elősegítése; szakemberek felkészítése (képzések); partnerség kialakítása felsőfokú intézményekkel; a nyilvánosság biztosítása. A felsorolt tevékenységekhez az MMSZ módszertani támogatást nyújt, s régiós szinten koordinálja és nyomon követi a megvalósulást. A tervezés komplexitását mutatja, hogy a Felzárkózó települések program előkészítése hazai és uniós források, megvalósuló fejlesztési programok összehangolásával és figyelembevételével zajlott, hiszen az elképzelés szerint a szinergia kialakítása, a források összehangolása is fontos szempont (MMSZ, 2021: 3).

A tanulmányban a felzárkózó településeken zajló segítőtevékenység, a Jelenlét program keretében nyújtott szociális szolgáltatások, a segítőmunka és a közösségfejlesztés egy-egy példaértékű gyakorlatának bemutatására törekszünk tíz felzárkózó Baranya megyei település tükrében.

Hazánkban kevés olyan kutatás van, amely a szegénység megélésének következményeit a családi szerepek és értékek tekintetében vizsgálja. Koncz (2002) megállapítása szerint a szegénység megélése nem egyforma a családokon belül. Czibere (2011, 2012) rámutat azokra az okokra, amelyek miatt a mélyszegénységben élő nők és férfiak a családon belül másként élik meg a szegénységet. Kroska (2007) a családokban zajló változásokról ír, amelyeket meghatároz a nemi és szülői szerepek makroszintű átalakulása, attól függően, hogy a társadalom hogyan gondolkodik e szerepekről, a kötelezettségekről, jogokról. A társadalom alapegységét jelentő családok értékváltsággal/változással küzdenek, csakúgy, mint az egész társadalom. Azt is mondhatjuk, hogy a társadalomban lezajló változások elsőként a családon belül jelennek meg.

A tanulmány fókuszában a Sellyei járás négy felzárkózó településén 2019 tavasza óta zajló kutatás eddigi eredményei állnak. 2019-ben 58 gyermekes (0–17 éves gyereket nevelő) háztartásban vettük fel a családi/háztartási kérdőívet. Ez a négy vizsgált település (Kisszentmárton, Lúzsok, Téseny, Drávaiványi) összes háztartásának egyharmadát teszi ki. A kutatás 2019-es eredményei a kérdőíves adatfelvételen és kvalitatív módszereken alapulnak: tíz félig strukturált és egy fókuszcsoporthoz interjú készült, az utóbbi hat édesanyával. A fókuszcsoporthoz Drávaiványiban került sor, a résztvevőket a kutatás vezetői a kérdőíves adatfelvétel alapján kérték fel az interjúra. (A szempontok a következők voltak: életkor, a gyermekek életkora, foglalkozás, iskolai végzettség, etnikai hovatartozás). A Covid-időszak alatt a kutatás többször és hosszabb időszakra szünetelt, majd 2021 tavaszán és 2022 őszén folytattuk (az eredmények feldolgozása folyamatban) a PTE BTK Szociológia, illetve a PTE BTK Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék hallgatóinak részvételével. A vizsgálat a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedő hátrányos helyzetű gyermekes háztartásokra és tagjaikra, a családi szerepekre, az értékekre, konfliktusokra, illetve ezek összefüggéseiben a kulturális dimenziókra koncentrált.

HELYZETKÉP

Az általunk vizsgált tíz település Jelenlét Pontjai közül három a Szigetvári, hét pedig a Sellyei járás területén található. A települések egyrészt tipikus (többségében ormánsági) aprófalvak (a népességszám és a gazdasági mutatók szempontjából), másrészt a szegregálódó, hasadt társadalmú, illetve gettósodó kistelepülések mintapéldái (Kovács T., 2005). A Sellyei járás falvainak átlagos lakosság száma 258 fő (1. táblázat). Százötven, illetve annál kevesebb lakosa van két településnek, 151–250, illetve 251–300 lakosa pedig három-háromnak. Két település lakónépessége haladja meg a háromszáz főt. A tíz település közül egyben működik még iskola és óvoda, tehát kilenc faluban nem található köznevelési intézmény. Három településen van szegregátum. A falvak térségi viszonylatban a közepes-kisebb népességcsökkenéssel jellemezhető települések közé tartoznak. Négy kistelepülés öregedési indexe jelentősen alacsonyabb az országos és a járási átlagnál. Míg a Dél-Dunántúlon 147 hatvan éven felüli jut száz tizennégy év alatti gyermekre, addig a vizsgált települések mindegyikén jóval magasabb a gyermekkorúak idősebb kor-

csoportokhoz viszonyított aránya. Van olyan ormánsági kistelepülés, ahol a gyermekkorúak háromszor annyian vannak, mint az idősek. A településeken az átlagos háztartátszám 50–75, több mint egyharmadukban gyermeket nevelő család él, és magas a 0–3 éves korú gyermeket nevelő családok száma.

1. táblázat: A kutatásban szereplő települések főbb statisztikai adatai (2021)

Település	Lakónépesség (fő)	A 0–14 évesek aránya az állandó népességből (%)	A 65–x évesek aránya az állandó népességből (%)	Természetes szaporodás, fogyás (ezrelék)	Belföldi vándorlási egyenleg, ezer lakosra (ezrelék)	A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesítettek havi átlagos száma
Drávaiványi	146	22,6	13,2	-6,8	-27	109,3
Kisszentmárton	232	18,2	9,5	8,7	0	67
Lúzsok	201	24,1	5,3	-9,8	-14,7	91,3
Piskó	235	21,3	8,3	21,6	13	82,6
Somogyapáti	471	19	18,2	21,4	0	60,6
Somogyhatvan	340	20,4	16,5	-14,7	11,8	76,7
Sósvertike	150	17,3	9,3	6,8	27,1	103,2
Patapoklosi	269	17,6	13,1	-7,2	-32,4	71,1
Téseny	274	21	12,1	3,6	-21,8	59
Vejti	145	12,7	23,3	6,3	-6,9	104

Forrás: TEIR adatbázis, települési tablók, eredmények

A vizsgált települések lakóinak fele élettársi viszonyban él, negyven százalékuk házasságban. A kapcsolatokat nagyfokú instabilitás jellemzi. A közös gyermekek nem jelentenek visszatartó erőt a válással szemben, több kapcsolatban mozaikcsaládként nevelik együtt a gyerekeket. A vállalt gyermekek száma magas, három-négy átlagosnak mondható, de hat-hét sem ritka a családban, ugyanakkor általánosan kijelenthető, hogy a gyermekvállalási arány csökkenő tendenciát mutat. Jellemző a szülők, nagyszülők korai halála, többségük a hatvanéves kort sem éri el. A generációk együttélése, mely inkább kényszerhelyzet, mint választott életforma, konfliktusokat eredményez. A felnőtt fiatal és középkorú lakosság egészségi állapota rossz, az embereket gyakran már egészen fiatal korban diagnosztizált betegségek jellemzik, melyek a rossz lakáskörülmények és életminőség mellett a nehéz fizikai munka következményei is. A családok felében különböző addikciókkal kapcsolatos problémák is jelen vannak.

A kutatási eredmények arra is rámutatnak, hogy a nők és férfiak tradicionális szerepet töltenek be családjaikban. A férfiak a hagyományos „kenyérkeresők”, akik többnyire betanított és segédmunkát, de kizárólag fizikai munkát végeznek, főként a mezőgazdaságban, az építőiparban és erdészetekben. A nők többsége otthon van, gyermeket nevel, minden háztartási feladatot egyedül lát el (mosás, főzés, tűzifabehordás, gyerekek

és idősek gondozása). A családok negyedében a férfiak alkalomszerűen bekapcsolódnak a gyerekek nevelésébe. A nők felének van munkahelye (hetven százalékuk közfoglalkoztatott), de csak húsz százalék érzi úgy, hogy a férje mellett ő is családfenntartó. A társadalom a férfiakról továbbra is elvárja a hagyományos (a család anyagi biztonságát megteremtő) családfenntartói szerep betöltését, azonban a család megélhetését nem tudják biztosítani. Azok a férfiak, akik bekapcsolódnak a gyereknevelésbe, ezt nem elsősorban az interakciók, hanem a fizikai gondozás terén teszik (és csak az egészen kiskorúak esetében). A gyermekek gondozásába, nevelésébe bekapcsolódó apák családjában a nők dolgoznak, a férfinak vagy a nőnek szakmunkásvégzettsége van, általában magasabban képzettebbek, mint a környezetük.

A hátrányos helyzetű, alacsony iskolai végzettségű csoportokban a korai gyermekvállalás számának növekedése előfordul, gyakorisága még nem számottevő, de látható a változás. Míg a társadalom jelentős része halogatja a gyermekvállalást, és a nők egyre későbbi életkorban vállalják első gyermeküket, addig a vizsgált falvakban ez épp fordítva történik. Az interjúalanyok említettek olyan családtagokat, akik tizennégy, illetve tizenöt évesen hozták világra első gyermeküket. Az országos átlaghoz képest mintánkban magasabb az átlagos gyermekszám. A vizsgálat idején a 20–25 éves korcsoportba tartozó nőknek átlagosan két gyermekük volt, és továbbiakat is terveztek még (két-három gyermeket). Néhány esetben előfordul késői terhesség (negyvenéves kor felett), amely nagyobb meglepetést és riadalmat okoz, mint a fiatalkori állapotosság (Boros–Bucher, 2019).

A befolyásoló tényezők (alacsony iskolai végzettség, munkanélküliség, rossz lakhatási körülmények stb.) hatással vannak az életvezetési stratégiákra, a jövőképre, az életesélyekre, melyeket napjainkban tovább nehezítenek az alacsony képzettséghez kapcsolódó folyamatok (korai iskolaelhagyás, lemorzsolódás, a tankötelezettségi kor változása). A korai gyermekvállalás az iskolát korán elhagyó fiataloknál jellemző; az okok és az összefüggések elsősorban az iskolai kudarcokban, a település és a családok társadalmi-gazdasági helyzetében keresendők. A gyermeket vállaló fiatalok (esetlegesen fiatalok) nem alkotnak külön háztartást, erre anyagi lehetőségük sincs, ezért szüleikkel élnek együtt. A korai gyermekvállalásra nem jellemző a tudatos családtervezés, de a megszülető gyermeket támogató környezet várja. A többgenerációs családmódelben élő nők élete a háztartási munka mellett a gyerekek körül forog. A gyermekek gondozása, nevelése jelent biztos támpontot az életükben, egyfajta visszaigazolása annak, hogy valamiben sikeresek. Az interjúk során a megkérdezettek többen megfogalmazták, hogy a gyermekkel értelmet nyert az életük, és amitől eleinte tartottak, abban sikeressé váltak.

A magyar társadalom tradicionális attitűdje szerint a gyermek gondozása és nevelése a nő feladata, és a vizsgált településeken ez még inkább jellemző. Az interjúkban a nők életük kiteljesedését úgy fogalmazták meg, hogy akkor léteznek, ha anyává válnak. Jövőképük és munkaerőpiaci integrációjuk többnyire a közfoglalkoztatásra épül. Úgy gondolják, hogy amíg tíz év alatti a gyermekük, addig nincs választásuk, otthon maradnak, mert helyben kevés a munkalehetőség, a más településre való munkába já-

rásuknak pedig nincsenek meg a feltételei (a képzettségüknek megfelelő munkahely, az igényeiket figyelembe vevő infrastruktúra, közlekedés, gyermekszolgáltatások). A munkavállaláshoz kötődő gátakat többek között a gyerekek óvodába, iskolába indításával és hazavitelével (nincs helyben óvoda, iskola) és az egyéb otthoni teendők ellátásával kapcsolatos félelmek jelentik. Számukra a rugalmas és biztonságos munkahely egyelőre szinte elképzelhetetlen, a távmunkához pedig nem állnak rendelkezésre a feltételek. A jövőre vonatkozó elképzeléseikből hiányoznak az alternatívák, lehetőségek.

Az elmúlt évtizedek óta a Sellyei járásban a demográfiai mutatók alapján erőteljes társadalmi és etnikai homogenizáció zajlik, mely erős összefüggést mutat a munkaerőhiány és a megélhetési problémákkal. A járás lakosságának munkaerőpiaci hátrányai, az alacsony foglalkoztatottsági arányok nem kizárólag a munkahelyek hiányából erednek, mindehhez hozzájárul a népesség alacsony iskolai végzettsége, szakképtelensége és a rossz közlekedési viszonyok. A cigány népesség társadalmi és gazdasági helyzete erős összefüggést mutat területi hátrányaikkal, a lakóhelyük szerepével, funkcióival mindkét járásban. A településeken végzett kérdőíves vizsgálatok szerint a válaszadók az ott élő romák arányát több mint ötven százalékra becsülik, néhány település esetében 70-80 százalék fölé (Boros–Bucher, 2019: 16–17).

A Sellyei járásban végzett 2019-es kutatásunk (Boros–Bucher, 2019) alapján a roma népesség szegregációjával összefüggésben látható, hogy a többi településhez képest a lakosságon belül magasabb a fiatalok aránya, továbbá felülreprezentált a hátrányos helyzetű, alacsony végzettségű, rossz munkaerőpiaci helyzetű népesség. Az idősebb népesség nem megfelelő egészségi állapot és magas halandósági mutatók jellemzik.

A térségre jellemző negatív migrációs trendek fokozottan jelentkeznek az általunk vizsgált településeken. A képzetlenebb, aktív munkaerőpiaci státuszú lakosság elvándorlása mellett megjelenik a hátrányos helyzetű népesség beköltözése. A térség ingatlanpiacán jelen lévő lehetőségekhez képest ezeken a településeken alacsonyabbak az ingatlanárak, és az üresen maradt lakóházak az előnytelen munkaerőpiaci feltételek mellett is vonzóerőt jelentenek a leszakadó csoportok számára. Fontos megjegyezni, hogy az elmúlt évtizedekben az ingatlanok amortizációja jelentős, ennek következtében egyre hangsúlyosabban jelennek meg lakhatási körülményekből fakadó krízisek és nehézségek a mindennapokban. Mindezekkel párhuzamosan egyre ritkább az eladásra kínált ingatlan a lakhatásra alkalmas épületek között. Az alacsonyabb népességszám miatt egy-egy család költözése is statisztikailag kimutatható változást jelent, ugyanakkor tíz év viszonylatában (a 2009 és 2018 közötti adatokat összesítve) egyértelmű, hogy az elvándorlás meghaladja a térségi átlagot (*1. táblázat*). A települések infrastrukturális ellátottsága hasonló a térség más aprófalvaiéhoz, és valamennyi szolgáltatáshiányos. A gazdasági aktivitás alacsony, és magas a legfeljebb nyolc osztályt végzett regisztrált munkanélküliek aránya. A helyi gazdaságot mezőgazdasági kisvállalkozások jellemzik, amelyek gépesítettségük miatt csak alkalmi foglalkoztatást biztosítanak a helyiek számára. A kereskedelmi egységek – néhány kivétellel – mozgóboltként működnek.

Az utóbbi években kismértékben csökkent a közfoglalkoztatásban részt vevők száma, elsősorban a munkaképes, motivált férfiak kilépésével. A környékbeli városok (főként Pécs) erősödő építőipara és egy térségi húsfeldolgozó (Mohács) nagyobb számban alkalmaz alacsonyán képzett segéd- és betanított munkásokat (Ragadics, 2019), de így is leginkább a közfoglalkoztatás biztosítja a megélhetést, ezenkívül az alkalmi és a mezőgazdasági idénymunkák jelentenek bevételt a családok számára. Háztáji gazdálkodás, állattartás csak néhány településre jellemző, a kiskertek száma jelentősen csökkent, az idősebb generációval eltűnt a földművelés, kertészkedés tudománya.

A munka hiányából eredő hátrányok meghatározzák a megélhetési esélyeket, a nyílt munkaerőpiacon szinte alig kerül sor legális (bejelentett) munkavállalásra. A 2010-es évektől a közfoglalkoztatási programokba elsősorban az alacsony iskolai végzettségűek kerültek be. Az évek előrehaladtával a szegénység tartós állapottá válik, melynek következtében csökkennek a munkaerőpiaci reintegráció esélyei. A megélhetési problémák mindennaposak, a közüzemi tartozások halmozódása, a hitelspirál egyre nagyobb problémát jelent. A megélhetési stratégiákat tekintve az idényjellegű munka, a feketegazdaságban való munkavállalás rövid időre segít ugyan a fizikai szükségletek biztosításában, de mindez csak időleges, bizonytalan megoldás, amely hosszú távon még hátrányosabb helyzetet teremt; például súlyosak a biztosítási jogviszony hiányából adódó problémák (Boros, 2011).

A járás egyetlen középfokú közoktatási intézménye egy mezőgazdasági szakiskola, mely a központi településen, Sellyén található. Az interjúk tanúsága szerint (Boros–Bucher, 2019) a diákok továbbtanulásuk esetén leginkább a közlekedési lehetőségek, a kortársak és a tanáraik javaslatai alapján választanak intézményt, és ezek a döntések gyakran ellentétesek egyéni aspirációikkal, aminek következménye az iskolai lemorzsolódás. Az alap- és középfokú oktatási intézményekben komoly nehézségeket okoz a térségi szinten csökkenő gyereklétszám. A járási átlaghoz képest felülreprezentáltak a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek a járási köznevelési intézményekben (OH, 2019).

MODELLÉRTÉKŰ KEZDEMÉNYEZÉSEK, PROGRAMOK

Jelenlét Pontok a Jelenlét programban a felzárkózó településeken

A települések helyzetképe alapján, a felvázolt gazdasági, társadalmi problémákra reagálva a Katolikus Karitásztól fenntartott és működtetett Jelenlét Pontok a segítőtevékenység mellett számos foglalkozást és programot indítottak az elmúlt években. A jelenleg működő szolgáltatások, melyeket a települések diagnózisalapú cselekvési tervei alapján valósítanak meg, a teljesség igénye nélkül a következők: nyitott közösségi tér, infópont, tanoda jellegű foglalkozás, gyermekjátzóklub, női klub, baba-mama foglalkozás, korai mozgásfejlesztő, tudatos háztartás, meseterápiás foglalkozás, családi napok, fejlesztő foglalkozások, logopédiai szolgáltatás, mozgásfejlesztés, zenei foglalkozás, gyógytorna, higiénés pont, lakossági fórum, szakmai műhely a térség szakmai, oktatási

intézményeivel, munkáltatóival, esetmegbeszélő, krízishelyzetek felmérése, kezelése és megoldása, adósságrendezési szolgáltatás, munkaerőpiaci támogatás. A Jelenlét Pontok komplex szolgáltatást nyújtanak, azonnali segítséget jelentenek a településen felmerülő problémák esetén. A következőkben bemutatunk néhányat a felsorolt szolgáltatások és programok közül.

Női klub

A női klub mint foglalkozás a településen élő sokgyerekes anyukákat célozza meg, akik vagy még nem dolgoztak az elsődleges munkaerőpiacon, vagy hosszú ideje távol maradtak tőle. A terepkutatás során kapott adatok sok tekintetben ezen csoportot mutatják a leghátrányosabb helyzetűnek a vizsgált településeken. Hagyományos szerepfelosztású családszerkezetben élnek, nem rendelkeznek önálló keresettel, alacsony az iskolai végzettségük, instabil párkapcsolatban élnek, több kisgyermeket nevelnek. A hátrányok megélése és többéves otthonlét után nem egyszerűen munkát kell találniuk, hanem meg kell erősödniük szellemileg, lelkileg, fel kell készülniük a nehézségekre, amelyek dolgozó anyaként várnak rájuk (Bucher, 2021). A foglalkozások ezeket a témákat járják körül kiscsoportos formában, irányított beszélgetések során. A program önismereti kérdésekkel kezdődik, majd a családot, a nőiességet és a gyerekeket érintő segítőszerű beszélgetéssel folytatódik. 2022 óta a munkaszocializációt munkaerőpiaci mentor segíti. Feladatai között szerepel a motiváció felkeltése és növelése, a pénzügyi tudatosság, a munkavállalási, tanulási képességek, készségek felmérése és fejlesztése, a munkaerőpiaci információk bővítése, a pályorientáció, az álláskeresési tanácsadás, a jelentkezési folyamat támogatása, a munkakezdés feltételeinek biztosítása, az utógondozás, illetve nyomon követés. A női klub és a munkaszocializációs program kiegészíti egymást; alapjuk a bizalmi kapcsolat, amelyet a női klub ad meg, erre lehet a munkaerőpiaci szolgáltatásokat, foglalkoztatási jövőképet építeni.

A gyermekek hátrányainak kompenzálását célzó komplex fejlesztési program egyes elemei

A vizsgált járások köznevelési intézményeiben az elmúlt években egyre több olyan probléma megjelent, melyek a társadalmi nehézségek, a demográfiai és gazdasági változások következtében hatással vannak az oktatási és nevelési feladatokra. A kapcsolat és az együttműködés a szülőkkel a Covid-járvány időszaka alatt nehezítetté és formálissá vált, ez a tanulók tanulmányi eredményeiben, előrehaladásában is megmutatkozott. Kiemelt probléma, hogy egyre több gyermek kezdi meg az óvodát megkésett mozgás- és beszédfejlődéssel, melyek az iskoláskorra olyan hátránnyá nőnek, amely hosszú távon az életesélyeikre és életlehetőségeikre van hatással. A Jelenlét Pontok munkatársai a köznevelési intézményekkel együttműködve elsősorban a hátrányok kompenzálására, csökkentésére törekednek, lehetőség szerint abban az időszakban, amikor a leghatékonyabban lehet célt érni a fejlesztésekkel, vagyis 0–3 éves korban. Komplex fejlesztő szol-

gáltatásokat biztosítanak a felzárkózó településeken élő gyermekek, tanulók számára, kiegészítve az állami fejlesztő szolgáltatásokat, a halmozott formában megjelenő hátrányok kompenzálására törekedve.

Mozgásfejlesztés: A program célja, hogy a 0–3 éves korosztályt a biztos kezdet szel-lemében, az első ezer napban segítjük mozgásfejlesztési szolgáltatásokkal, továbbá a kisgyermekeket nevelő szülőket olyan fejlesztési mozgássorok gyakorlására készítjük fel, melyek elősegíthetik a gyermek hatékonyabb fejlődését, és emellett erősítik a gyermek-szülő kapcsolatot. Az óvodában a mozgásfejlesztés, továbbá a beszéd- és a szókincs-fejlődés érdekében fejlesztő szolgáltatásokat biztosítunk a program során. E fejlesztési folyamatban külső szakmai szolgáltatások, szakemberek (gyógypedagógus, fejlesztőpedagógus, mozgásterapeuta stb.) bevonására kerül sor, hogy a leghatékonyabban tudjuk segíteni a hátrányok kompenzálását.

Meseterápiás foglalkozások: Ezek az alkalmak hetente-kéthetente zajlanak 0–3 éves, illetve óvodás- és iskoláskorú gyermekek számára a Jelenlét Pontokon. A mesehallgatás megalapozása érdekében a legkisebbek részére anya-baba csoportot is szerveztünk, melynek célja az anya-gyermek kötődés erősítése a fejlesztő mondókákon, énekeken keresztül. Ezek mint a mese „kistestvérei” támogatják a gyerekek fejlődését, hogy óvodáskorba érve megérkezhessenek a mesék világába. A rendszeres meseterápiás foglalkozások segítségével sikerül a gyerekek képzeletét mozgásban tartani, megszerettetni velük a meséket, és a mesei világképből minél többet átadni nekik. Legyen céljuk, amelyért érdemes útnak indulni, legyen bátorságuk az útnak induláshoz, s ha kudarcot vallanak, legyen elég kitartásuk újrakezdeni; merjenek szembeszállni az ellenfeleikkel, ugyanakkor legyen bennük együttérzés és segítőkészség, ha arra van szükség; végső soron legyenek képesek szegénylegényből királlyá válni, ami semmiképp nem anyagiakban mérhető, hanem belső, lelki folyamatokban, a személyiség fejlődésében. Azért nagyon fontos, hogy a gyerekek ismerjenek meséket, mert a mesék, népmesék megküzdési módokat mutatnak, minden élethelyzetre megoldási javaslattal állnak elő. A fejlesztőfoglalkozás meseterapeuta bevonásával zajlik.

Iskola-előkészítő program: A Jelenlét Pontokon az óvoda és az iskola közötti átmenet nehézségeit iskola-előkészítő programmal enyhítjük az óvodával együttműködve. Fejlesztőpedagógus foglalkozik az óvodáskorú gyermekekkel, a tanulást támogató programmal segítve a kompetenciák fejlesztését egyéni és kiscsoportos szinten.

Fejlesztőpedagógiai foglalkozások: Az iskoláskorú gyermekek számára tanoda jellegű, kiemelten kompetenciafejlesztő, az iskolai sikerességet támogató, a tanulás során tapasztalt kudarcokat csökkentő egyéni és csoportos fejlesztőpedagógiai foglalkozásokat szervezünk, melyek elősegítik a tanulók teljesítményének növelését. E szolgáltatások szakemberhiány, a közlekedési problémák, a családok anyagi lehetőségeinek korlátozottsága és forráshiány miatt egyébként nem érhetőek el a településeken. A Jelenlét Pontokon biztosítjuk e fejlesztéseket: a szülőkkel és a köznevelési intézményekkel együttműködve segítjük a hátrányos helyzetű gyermekek kompetenciáinak fejlődését.

Zene és sport: E foglalkozások keretében olyan iskolán kívüli szolgáltatásokat biztosítunk a településeken élő gyermekek számára, amelyek lehetőséget teremtenek tehetségük kibontakoztatására, pozitív egyéni és közösségi élmények megélésére. A sport mint személyiségformáló, a kitartást, összetartozást, akaratot alakító tevékenység kiemelt szerepet játszhat e téren. Az örömteli együttlét során a résztvevők fejlődnek a szabálykövetésben, együttműködési készségeikben és a közösséghez való alkalmazkodásban, így válik ez a tevékenység a szociális munka részévé. Sportfoglalkozások szervezésével egyszerre lehet közösséget építeni, tehetségeket támogatni, és reflektálni a felmerülő problémákra.

Példakép Program

A program célja, hogy információt és segítséget nyújtson a pályaválasztás előtt álló, főként hetedik-nyolcadik osztályos fiataloknak. Előadások keretében számos „példaképpel” ismerkednek meg, akik mind olyan, többségében cigány és/vagy hátrányos helyzetből származó fiatalok, akik szegény családból érkeztek, de nehéz körülményeik mellett, illetve azok ellenére jelentős sikereket értek el pályájukon, illetve részt vettek vagy vesznek a felsőoktatásban. A program segít a fiataloknak eligazodni a pályaválasztás útvesztőiben, közvetett módon támogatja a pályaeorientációt, és növeli tanulási motivációjukat. A program kezdetben két Jelenlét Ponton működött, napjainkban azonban már a települések felében sikeresen működtetjük a tanoda jellegű foglalkozásokon elsajátított készségekre és értékekre építve, jövőképet adva a gyermekeknek. A pályaeorientációs programot a biculturális szocializációs elméletre alapozzuk. A közösség tagjai részéről elismert személyek életútjának megismeréséről szól: a tanulás útjára lépett emberek tapasztalatairól, nehézségeiről, örömeiről, elért céljaikról és terveikről kapnak a résztvevők bővebb információt. Ezt a programot támogatja egy pályaeorientációs sorozat, melyben a szülők és a gyermekek továbbtanulási tájékoztatása mellett önismereti tréning, kompetenciafejlesztés, nyílt napok látogatása és kortárssegítés kap helyet. A továbbtanulásnál az információ- és jövőképhiány a legmeghatározóbb akadályozó tényező. Ezek csökkentésére és megváltoztatására törekszik a Példakép Program, új utakat, mintaadókat, példákat, lehetőségeket bemutatva.

Szülinapi Torta Program

A program lényege, hogy azok a szülők, akik korábban nem ünnepelték meg gyermekeik születésnapját, vagy nem készültek rá, a Jelenlét Pont munkatársai segítségével születésnapot sütnak. Elkészítése az öngondoskodási készség fejlesztését segíti, értéket teremt a családban, javítja a gyerek-szülő kapcsolatot, illetve fókuszba kerülnek a szülői kompetenciák és kötelezettségek. A program lehet egyéni, csoportos, de minden résztvevőjétől tudatosságot kíván meg. Fejleszti az anyai kompetenciákat, a süteménykészítést, a pontosítást, emellett pedig közösségfejlesztő szerepet is betölt. A csoportos foglalkozás javítja az együttműködő készséget, erősíti a toleranciát és az egymás iránti bizalmat, miközben a résztvevők a közösségi és élményalapú tanulás során új ismereteket sajátítanak el.

ESETMEGBESZÉLŐK – ÁLLAMI ÉS NEM ÁLLAMI SEGÍTŐ SZAKEMBEREK RÉSZVÉTELÉVEL

A Katolikus Karitásztól működtetett Jelenlét Pontokon már a kezdetektől nagy figyelmet fordítunk a települések és a járás kulcsszereplőivel, szociális szakembereivel való kapcsolattartásra. Az együttműködés előmozdítja a kommunikációt, a bizalom kialakulását és a családok szakszerű, elsődleges információkra épülő segítségét. Az állami intézmények és a nonprofit szektor szervezetei ez esetben jól kiegészítik egymást. Együttműködve hatékonyan és célzottan tudunk segítséget nyújtani a családoknak. A jelentős társadalmi beágyazottságnak köszönhetően, az állandó jelenlét által nemcsak adományokkal tudjuk támogatni a családokat, hanem a bizalmi kapcsolatoknak köszönhetően hatékonyan tudunk segíteni krízishelyzetekben is. Az esetmegbeszélések mindig egy adott problémára reagálnak. Mára több település esetében kiváló kapcsolat alakult ki a helyi szakemberek között, akik probléma esetén keresik egymást, jeleznek, megbeszélést kezdeményeznek, amelyet dokumentálnak, és az érintett családot bevonva együtt keresnek megoldást a kialakult helyzetre.

A JELENLÉT PROGRAMBAN VÉGZETT SEGÍTŐTEVÉKENYSÉG

A Jelenlét program tevékenységeivel a szociális munka komplex eszközrendszerét felhasználva, a családokkal, a felzárkózó településeken élőkkel együttműködve a települési diagnózisban feltárt problémákra, szükségletekre reflektál. A szociális munka különböző módszereivel dolgozik: az egyéni esetkezelés, a szociális csoportmunka és a közösségi szociális munka gyakorlatát ötvözi. Az első lépés, hogy az adott településen élő lakosokkal elinduljon és működjön a bizalomépítési folyamat, hiszen a bizalom minden további fejlesztőtevékenység alapja. A családok egyedi élethelyzetének megismerésén, a személyes és családi diagnózisokon és esetkezelési terveken túl elengedhetetlen, hogy mindezzel párhuzamosan közösségi szociális munka is megvalósuljon, együttműködve a településen lakókkal, az ott dolgozó szakemberekkel és az illetékes állami intézmények munkatársaival. A Jelenlét programnak a településen megjelenő krízisekre és krízis jellegű igényekre reagálva (legyen szó egészségügyi, lakhatási vagy szociális krízishelyzetről) adekvát és azonnali megoldási módokat kínáló beavatkozásokat kell alkalmaznia, amelyeket kimondottan a helyi szükségletek alapján kell kidolgozni. A program során „a fogantatástól a foglalkoztatásig” szemlélet mentén olyan komplex szociális segítő folyamatok indulnak el és kapnak támogatást a településeken, melyek hatással lehetnek egyes családok, de hosszú távon akár az egész közösség fejlődésére is. A Jelenlét program lényege, hogy a településen mindennap

A program során „a fogantatástól a foglalkoztatásig” szemlélet mentén olyan komplex szociális segítő folyamatok indulnak el és kapnak támogatást a településeken, melyek hatással lehetnek egyes családok, de hosszú távon akár az egész közösség fejlődésére is.

elérhető legyenek a szociális munkás vagy szociális segítő munkatársak, és intenzív szociális munkát végezzenek a faluban. A kialakítandó Jelenlét Pont szociális iroda és közösségi tér is, ahol a felzárkózó településen élők számos olyan szolgáltatást elérhetnek, mely addig nem volt hozzáférhető számukra. A program a közösség egészét célozza meg, így a szociális munka során az egyéni esetkezelés, tanácsadás és ügyintézés mellett nagy szerephez jut a közösségi munka is, hogy a segítő szakemberek a közösség szintjén is képesek legyenek pozitív folyamatok beindítására, megerősítésére, vagyis a közösség fejlesztésére. A közösségi szociális munka eszközeinek alkalmazásával nemcsak az egyének és a családok szintjén, hanem a társadalomban is fontos változások indíthatók el: csökkenthető az előítélet, erősíthető a társadalmi szolidaritás, fejleszthető az ellátórendszer, tényszerű információk közvetítésével segíteni lehet a közvélemény tájékoztatását, a képviselőre való alkalmasság tétel pedig támogathatja a telepen élőket jogaik gyakorlásában. Mindezen célok elérése érdekében a Jelenlét programban dolgozó munkatársak az ügyfelek közvetlen segítése mellett rendszerint hálózatot építenek a település szolgáltatóival, intézményeivel, önkormányzataival, civil szerveződésekkel és más projektek munkatársaival. Szakmaközi megbeszéléseket kezdeményeznek, amelyeken próbálnak közös cselekvési lehetőségeket feltárni. Lakossági fórumokat tartanak, ahol információkat közölnek, például tájékoztatják a helyi lakosokat a közösséget érintő fejlesztésekről (Kiss et al., 2013).

ÖSSZEGZÉS

Az elmúlt években vizsgálatunk során nyomon követhettük felzárkózó települések családjainak életét, az egyéni és társadalmi szintű változásokat, a problémákkal való megküzdés stratégiáit, az egyének képessé válásának folyamatát és a különböző szolgáltatásokban (oktatás, egészségügy, szociális stb.) zajló változásokat. A kutatás a Felzárkózó települések program megkezdése előtt indult, így a vizsgálat eredményeit, melyek a családokban felmerülő problémákra mutattak rá, integráltuk a program szolgáltatásaiba, ezzel is hozzájárulva a rászorulóknak hatékonyabb segítéséhez. A családokban végbemenő értékváltozások és a társadalomban elinduló rendszerszintű folyamatok erős összefüggést mutatnak, így nyilvánvaló szükség van a különböző rendszerek együttműködésére a hatékonyabb segítségnyújtás érdekében.

Ábrajegyzék

1. táblázat: A kutatásban szereplő települések főbb statisztikai adatai (2021). Forrás: TEIR adatbázis, települési tablók, eredmények, <https://www.oeny.hu/oeny/teir/#/tablo/HEP/ksh> (letöltve: 2022. 11. 16.).

Felhasznált irodalom

- BOROS JULIANNA (2011): A települési szegregáció feltételezett okai és következményei, *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle*, 55. évfolyam, 2011/2., 107–123.
- BOROS JULIANNA (2022): A cigány, roma népesség társadalmi helyzete egy felzárkózó településen (kézirat).
- BOROS JULIANNA – BUCHER ESZTER (2019): Szerepváltozások hátrányos helyzetű településen élő családokban, *Esély*, 30. évfolyam, 2019/4., 3–31.
- BUCHER ESZTER (2019): *Civil szervezetek a terület- és településfejlesztés terén*, Pécs, Institutio Kiadó.
- BUCHER ESZTER (2021): A nők társadalmi egyenlőségét, szerepvállalását segítő nonprofit szervezetek Magyarországon, *Civil Szemle*, 18. évfolyam, 2021/3., 31–43.
- CZIBERE IBOLYA (2011): A szegénység értelmezésének szociológiai keretei: paradigmák egymással szemben, *Debreceni Szemle*, 19. évfolyam, 2011/2., 186–196.
- CZIBERE IBOLYA (2012): *Nők mélyszegénységben*, Budapest, L'Harmattan.
- KISS DÁVID – LANTOS SZILÁRD – MAROZSÁN CSILLA – NÉMETH NÁNDOR (2013): „Jelenlét” – a roma integrációt szolgáló fejlesztések megalapozása, szociális munka kirekesztett közösségekben, szegregátumokban. Készült a Magyar Máltai Szeretetszolgálat megbízásából a PAIRS „Effective Programmes for the Active Integration/Inclusion of the Roma in South East Europe” című projekt keretében, Budapest, MMSZ, <http://jelenlet.maltai.hu/wp-content/uploads/2015/05/Jelenl%C3%A9t-tanulm%C3%A1ny.pdf> (letöltve: 2022. 12. 23.).
- KONCZ KATALIN (2002): A társadalmi kirekesztettség és a szegénységkockázat nemek szerinti különbségei, *Esély*, 13. évfolyam, 2002/1., 59–86.
- KOVÁCS TERÉZ (2005): A sellyei (-siklói) KSH térség rövid leírása, in BARANYA BÉLA (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és a dél-baranyai kistérségekben*, Budapest, Gondolat Kiadó, 29–52.
- KROSKA, AMY (2007): Gender ideology and gender role ideology, in RITZER, GEORGE (szerk.): *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Malden, MA, Blackwell Publishing, 1867–1869.
- MMSZ (2021): *Kiválasztási módszertan a Felzárkózó települések programban részt vevő, települési programmegvalósító szervezetekhez*, Budapest, Magyar Máltai Szeretetszol-

- gálat Egyesület, <https://fete.hu/wp-content/uploads/2021/12/Kivalasztasi-modszertan-a-Felzarkozo-Telepulesek-programban-reszt-vevo-telepulesi-program-megvalosito-szervezetekhez.pdf> (letöltve: 2022. 12. 23.).
- MMSZ (2022): *Kapcsokönyv – A Jelenlét program építőkövei*, Budapest, MMSZ, https://fete.hu/wp-content/uploads/2022/05/Kapcsos_vegleges_oldalpar.pdf (letöltve: 2022. 12. 23.).
- OKTATÁSI HIVATAL (2019): KIR-STAT2019 Internetes Adatgyűjtő Rendszer, <https://statisztika.kir.hu/stat19/Login.aspx> (letöltve: 2021. 10. 25.)
- RAGADICS TAMÁS (2019): *Közösségek és helyi társadalom az Ormánság kistérségeiben*, Pécs, Institutio Kiadó.

“We are present, we help” – The situation of catch-up settlements and social support activities in Baranya County

ABSTRACT

Within the framework of this study, we aim to present the everyday practices and models of the helping activities, presence-based social work and community development in catch-up settlements (hereafter: FETE) in the light of 10 catch-up settlements located in Baranya County. The purpose of the study is to provide additional knowledge about the professional activities and model practices taking place in catch-up settlements. On the other hand, it should provide information about the society and economy of the settlements where the catch-up program is implemented, as well as the value changes taking place in families. The study focuses on the results of the research that began in the spring of 2019 and is taking place in the 4 catch-up settlements (FETE) of the Sellye district. The investigation focuses on disadvantaged households with children located at the bottom of the social hierarchy and their members, family roles, values, conflicts, and the cultural dimensions in their context. What makes this study interesting is that the authors, as implementers, also participate in the catch-up settlements program as professional colleagues, and as a result, the current FETE points, their operation, their practical experiences, and model programs are presented from the perspective of researchers and implementers as well.

KEYWORDS: catch-up settlements, presence-program, social work, good examples, social innovations

BOROS JULIANNA | 2005-ben végzett az ELTE szociálpolitika szakán, 2007 óta a PTE Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék oktatója, 2019-ben szerezte doktori fokozatát, 2020-tól a Katolikus Karitászt szakmai munkatársa. Kutatási területe az oktatási és társadalmi egyenlőtlenségek összefüggései.

BUCHER ESZTER | 2002 óta a Pécsi Tudományegyetem Szociológia Tanszékének oktatója. Kutatási területe a hátrányos helyzetű családok és a társadalmi innovációk. Doktori disszertációjának címe: A civil szervezetek szerepe a terület- és településfejlesztés terén (2010).